
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A CSALHATATLAN EDIKTUMOKRÓL

Irodalmunk adaléka a Lukács-pörhöz

BOSNYÁK ISTVÁN

„Csakhogy mióta ezen a mi planetánkon él a gondolat és a szépség, soha még nem volt rá eset, hogy bárkinek is sikerült volna legfelsőbb ediktumok segítségével valóban eldönteni valamely vitás kérdést.

Az emberiség egész eddigi történelmének ez a kétségbevonhatatlan tapasztalati ténye nem változtat azon, hogy bizonyos felsőbb hatóságok a maguk gyógyíthatatlan korlátoltságában és örökletes vakságában századokról századokra mindig újra megkísérlik, hogy szentszéki bullákkal állják útját a Föld forgásának és hogy csalhatatlan ediktumokkal kísérjék meg megköztözni a megvesztegethetetlenül haladó kritikus Gondolatot, mely pedig a történelmi fejlődés erőitől hajtva, feltartóztathatatlanul gázol keresztül te-kintélyeken, dogmákon s még a legtökéletesebben megszervezett államhatalmi gépezeteken is.”

(Sinkó Ervin: Hazugságok és igazságok. Széljegyzetek egy le nem zárt vitához. *Híd*, 1950, 12.)

Az MTA Filozófiai Intézete, illetve a Lukács Archívum és Könyvtár gondozásában a közelmúltban izgalmas dokumentumgyűjtemény látott napvilágot, mely gazdag válogatást nyújt a híres/hírhedt „Lukács-vita” három év alatt felduzzadt anyagából.¹

E kiadvány voltaképpen szűkített változata a három évvel ezelőtt megjelent, kétkötetes dokumentumtárnak,² amely — az új kiadással ellentétben — a nevezetes „vita” külföldi visszhangjából is ízelítőt adott, egyebek közt Lőrinc Péter és Sinkó Ervin korabeli vitaadalékának újraközlésével is.

Mivel e hatalmas filológiai anyag általános, az értelmiségi kirakatpörök metodológiájával és külső-belső természetrajzával kapcsolatos ta-

¹ *A Lukács-vita* (1949—1951). Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Ambrus János. Az előszót írta Zoltai Dénes. Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985. 354 old.

² *Irodalom és demokrácia*. Az irodalmi (Lukács-)vita dokumentumai (1949—1951). Szöveggyűjtemény I—II. A Filozófiai Figyelő Évkönyve, Bp. 1982., 279 és 361 old.

nulságait a közelmúltban egy hosszabb írásban már megkíséreltük összegezni,³ ezúttal csupán a pör honi adalékaira korlátozódunk.

1.

Lőrinc Péter vitairata — vagy talán inkább kritikai kommentárja — a *Híd* 1950. júliusi számában jelent meg;⁴ akkor tehát, amikor a nagy pörnek már lezajlott a prologusa s első három felvonása, de hátra volt még az epilógus, azaz Lukács végső megtörése a második és harmadik önkritikájában. 1950. márciusában ugyanis — több hónapos „diszkrét”, a *Csillag* és a *Szabad Nép* c. pártorgánumokban el-elhangzó figyelmeztetés után — a Párt elméleti folyóiratában, a *Társadalmi Szemlében* napvilágot lát a moszkvai *Pravdából* átvett Fagyjev-attak, és vele együtt Révai József népművelési miniszter ultimatív cikke: a Párt számit Lukács elvtárs további munkásságára és részvételére az irodalmi és ideológiai életben — ennek feltétele viszont az újabb, még mélyebb és még következetesebb önkritika...

A nagy pörnek e drámai pillanatában kapcsolódik be tehát Lőrinc Péter is a megrendezett „vitába”, mégpedig Lukács munkásságának szenvedélyes elkötelezettjeként. Kritikai kommentárjában ugyanis a pör szenvedőalanyát „a tudományos esztétika egyik rendszerezőjének, talán kissé megteremtőjének is” minősíti, akinek személyében „a legnagyobb élő esztétáról” van szó... S aki őneki, a kommentátornak is immár huszonöt éve a mestere... *A regény elmélete* és a *Balzac, Stendhal, Zola* c. Lukács-könyvek méltató összevetése révén Lőrinc egyebek közt azzal is indokolja saját tanítványi elkötelezettségét, hogy a mester 1945-ben önkéntesen, gondolkodói konzekvenciáé eredményeként vonta vissza „régii, idealisztikus elméletét”, ami arról tanúskodott, hogy „Lukács György ért az önkritikához (...) Lukács Györgyben megvan az önkritika bátorsága”...

A vita lényege pedig Lőrinc szerint épp ebben van:

„És most mégis — kívülről nyúlnak hozzá, most mégis mások bírálják véleményeit, állásfoglalásait, egész magatartását — mintha ő maga nem lenne elég séges e munka elvégzésére, ha annak újból szüksége adódott?! Ha szüksége adódott. Mert hiszen az éppen a kérdés. Hiszen nincs szó sem többről, sem kevesebbről mint arról, hogy Lukács — visszatért volna a »Regényelmélethez«, vissza az idealizmushoz, hogy »nem alkalmazza a történelmi materialista módszert«, hogy »teljesen meddő [az] álláspontja«, hogy hazafiatlan, kozmopolita, egy szóval, hogy letért a Párt vonaláról és külön lukácsi vonalat húzott meg a maga számára.”

Érdekes — bár saját szellemi-alkotói útjával könnyen megmagyarázható —, hogy Lőrinc Péter hajlandóságot mutat tényleges, valódi el-

³ Lukács-vita? Lukács-pör? (Szélgjegyzetek három dokumentumkötet margójára.) *Létünk*, 1985, 6. sz.

⁴ Pártszerűség és hazafiság. I. h. 486—497. old.

méleti kérdések konfrontálódását is látni a vitában, sőt Lukács inkriminált könyvének, az *Irodalom és demokráciának* „egészen bizonyos” politikai hibáiról, „feltétlenül elkövetett” hibáiról is szól, egyebek közt a polgári és a népi demokrácia értelmezését említve... Amire, igaz, meg is adja a felmentést: nem pusztán személyi hibák voltak ezek, hanem a magyar pártvezetés hibái is...

Mindenesetre arról tanúskodik Lőrinc szóban forgó készsége, hogy az ő esetében még az a „hívő-mozgalmár” pörlekedik Lukács védelmében, akit részben szkeptikussá tett ugyan a tájékoztatóirodás 1948, s vele szemben vitára is kész a „a mi második forradalmunk”, ám még nem olyan mértékben, hogy a vitában — ő következetesen így nevezi Lukács meghurcolását — az egészében deformálódott sztálini rendszer jellegzetes eszközét, a konstrukciós pörök mechanizmusát látná működni.

E maradék-hívőség megnyilvánul kommentátorunk eszmei nézőpontjában is. Lőrinc ti. az akkori jugoszláv eretnokség, illetve antisztálinizmus kritikai pozíciójáról védelmezi ugyan Lukácsot, de eközben a régi rajongó önmagát is meg-megszólaltatja... Eldicsekedvén például azzal, hogy nálunk Jugoszláviában „egy csoport már a háború előtt is a szocialista realizmus útját járta és hirdette és már akkor, mindenesetre az akkori lehetőségek szerint, igyekezett egyúttal ismertetni a szovjetirodalmat is”... És lelkesen szól például arról is, hogy „főleg a felszabadulás óta, alaposan megismerkedtünk a szovjetirodalommal és még ma is, csupán vajdasági magyar viszonylatban is, alig néhány hónap leforgása alatt is három szovjetregényt adtunk az olvasó kezébe”...

Hogy kommentátorunk esetében többről van itt szó, mint akkori pártvonalunk szilárd álláspontjának személyi követéséről — úgy bírálni a sztálini deformációkat, hogy eközben ne lehessen ránk sütni a „szovjetellenesség” alaptalan vádját —, ezt épp Lőrinc Péter *irodalmi* nézőpontja, vagy úgy is mondhatnánk: *esztétikai* maradék-hívősége teszi egészen nyilvánvalóvá.

Miközben ugyanis a szocialista realizmus — avagy honi terminusokkal: a „szociális irodalom” és „új realizmus” — háború előtti elkötelezettjének vallja magát, Lőrinc egyféle rokonszenves önbírálatot is gyakorol ugyan — „A sematizmus hibájába estünk magunk is, amíg úgy fogtuk fel a pártszerűséget, ahogy azt átvettük és gondolkodás nélkül elfogadtuk. Annál több, természetesen, most a tennivalónk” —, azonban ezt jobbjára csak a sematizmus alapokának minősített „felülről irányítotttság” viszonylatában teszi, afirmatíván szólva az *Irodalom és demokrácia* oly hevesen támadott „partizán-elméletéről”. Viszont magát a zsdánovi—tyimofejevi „szocialista realizmust” mint apologetikus doktrínát Lőrinc nem veti el, sőt ki sem kezdi igazából; ellenkezőleg, oldalakon át igen afirmatíván értekezik Lukács első önkritikájának e doktrína előtti — ma már tudjuk: kényszerű — behódolásáról, azaz a „pozitív”, az állítólag „sematizmus mentes”, sematizmustól megfosztott szocialista

realizmus módszeréről, az „új ember ábrázolásáról”, a „pártos, párt-szerű” és „tudatos ábrázolásról” s egyebekről. S kommentátorunk a szintén intranzigensen bírált, a korabeli szovjet irodalom viszonylatában már-már istenkáromlásnak minősült marxi/lukácsi *egyenlőtlen fejlődés* elvéről is e maradék-hívőség pozíciójáról értekeznek: a szocialista realizmust az *eszmeiség* tekintetében máris a polgári irodalom fölött állónak nyilvánítja, sőt reményét fejezi ki, hogy ez a módszer a jövőben a *forma* tekintetében is „*fölébe emeli irodalmunkat a legmagasabb polgári irodalomnak is*”...

Sokkal illúziótlanabb Lőrinc, amikor a Lukács elleni támadások két eminens ideológus-szerzőjének, Rudasnak és Révainak a módszerét bírálja. Igaz, közben nem rejt véka alá Rudással kapcsolatos pozitív személyi emlékeit sem:

„Bokányitól tanultam politikát, Bresztovszkitól esztétikát az első világháború idején. Rudast csupán írásaiból ismertem és nagyra tartottam, értékeltem és becsültem már csak 1907-es kiállása miatt is! Hiszen benne volt az akkori baloldali csoportban és a megalkuvók ki is zárták emiatt a párt soraiból.”

Amikor azonban a Lukács elleni Rudas-cikk módszerét tűzi tollhegyre, kritikuskunk nem ismer pardont: oldalakon át tárja föl a csonka és szöveghamisító idézetek, szakaszátugrások, jelentéskiforgatások, sőt az ellenfél *sajtóhibájára* is rájátszó „vitamódszer” rudasi gyöngyszemeit. Vonatkozó konklúziója visszafogott, de így is egyértelmű: „Olvasta-e vajjon Rudas azt a könyvet, amelyet bírál? Aligha. Itt-ott talán beleolvasott és magas megbízatásának tudatában, ezt elégségesnek is tartotta. A fontos — hogy van hátvédje.”

Ugyanígy Révai Lukács-támadásának sem marad adós kommentátorunk. Félreérti ugyan Révai ultimátumának ravasz taktikai indítékát — „... kénytelen maga is megállapítani, hogy Lukácsot értéknek tartja továbbra is és számít további munkásságára” —, azonban néhány éles tétellel jól rávilágít a korabeli magyar kultúrpolitika első emberének direktivisztikus szemléletére, Lenint kiforgató és Lukáccsal szembeállító csonka idézőmódjára, a famózus népidemokrácia-értelmezés Lukácséval azonos és *mégis* bíralt platformjára és egyebekre. S nem utolsósorban Révai vitában tanúsított magatartásának távirányított, önállótlan, s éppen ezért önmagával meghasonló voltára, amit Lőrinc legfőképp azzal érzékeltet, hogy „Révai maga is kénytelen hallgatólag, szó nélkül átsiklani sok olyan Rudas-vád felett, amelyet egyszerűen hazugnak érez”... Legtovább azonban azzal megy el Lőrinc a Révai-bírálatban, hogy immár nem is a *Társadalmi Szemle* cikkíróját, hanem a népművelési minisztert állítja pellengrére:

„Révai maga is megállapítja, hogy a magyar baloldali túlzók, akik Aranyt, Móriczot kidobják a könyvtárakból, azokat orosz írókkal helyettesítik! Ezt a jelenséget elítéli, de nem esik-e maga is ezeknek a hibájába, amikor — egyebek között — orosz tanárokat hozat Pestre és orosz nyelven taníttatja, mondjuk, a művészettörténelmet is.”

S épp ez az a végső pont, ameddig kritikusunk a maga antisztálinizmusában ekkor elmerészkedik: az irodalmi, irodalompolitikai és művészeti hegemonia elutasításáig. A Lukács-vita lehetséges következményének ugyanis nemcsak Lukács esetleges elhallgattatását prognosztálja, hanem a Rudas-féle, fejtetőre állított „kozmpolitizmus”-anatémának a diadalát is. Annak az „elvnek” a gyakorlattá válását, amely szerint „az a magyar író, aki nem foglalkozik *szovjetírókkal*, az — hazafiatlan kozmpolita”... Ezzel szemben Lőrinc Péter visszafogott és szándékoltan szerénykedő, s éppen ezért igen hatásos, polémikus végkövetkeztetése ez:

„Mi ugyan valahogy megfordítanók ezt a mondatot és azt neveznök hazafiatlannak magyarban, aki a magyart mellőzné és esetleg azt kozmpolitának, aki magyarságát elhanyagolva csak a szovjetirodalom előtt gyűjtana tömjént”...

2.

Sinkó Ervin vitaadaléka öt hónappal később, párhuzamos közlésben látott napvilágot a zágrábi *Republika* 1950. november—decemberi, illetve a *Híd* decemberi számában.⁵

Akárcsak Lőrinc Péteré, ez az újabb Lukács-védelem is az addig kibontakozott életmű közvetlen ismeretén és megbecsülésén alapul. Sinkó ugyanis külön fejezetet szentel Lukács György útjának, s a személyi élmény hitelével jellemzi *A dráma története*, *Esztétikai kultúra*, *Balázs Béla és akinek nem kell*, *A lélek és a formák*, valamint *A regény elmélete* c. Lukács-könyveket. Hogy eközben egy személytelen-személyes digressziót is megengedjen magának a Mester 1919-es nemzedéki szerepével, illetve azzal kapcsolatban, hogyan került a *Ma*-szakadár *Internationale*-kör — amelynek, mint köztudott, Sinkó is oszlopos tagja volt — a lukácsi történetfilozófia és etika igézetébe:

„A nagy Októberi Szocialista Forradalom Lukács életében és művében fordulópontot jelent. Ő, aki azt írja saját magába-vonultságáról, melyben az egyén mindenén kívül áll és nem talál közös zászlót, melyet magának vallhat, hogy az ilyen teljes szabadság »a legirtózatossabb megkötöttség« (..), a nagy Októberi Szocialista Forradalommal, úgy tűnt neki, kapott reményt, célt és feladatot, mely megadja az egyéni életnek azt az etikai tartalmat, melyet ő kezdettől fogva áhitva keresett.

Lukács György hamar maga köré gyűjtötte azokat a húszéveseket, akik addig valami, az orosz Proletkult-hoz hasonló »legradikálisabb« irányt tartottak vérbeli kommunistákhoz egyedül méltónak. Ezeknek az éppoly jóhiszemű, mint teoretikusan teljesen zavaros ifjaknak a szeme előtt Lukács tárta fel a marxizmus történetfilozófiai, humanisztikus és etikus tartalmait. Ez ifjak között, akiknek Lukács lett szellemi vezetőjük, tanítójuk és példaképük, ott volt az 1919-ben szintén húszéves Révai József is.”

⁵ Laži i istine. Marginalije uz jednu nezavršenu diskusiju. I. h. 799—812. p.; Hazugságok és igazságok. Széljegyzetek egy le nem zárt vitához. I. h. 848—868. p.

Meg a szintén húszéves (múlott) Sinkó Ervin is — tehetnék hozzá e személytelen személyességet feloldó ténymegállapítást —, akinek életútja és életműve akár egy, kismonográfiát is igénylő kötődésről tanúskodik a lukácsi élethez és műhöz, kezdve a Vasárnapi Körtől, a '19-es reflexív lírán, majd *Az úton*, a *Testvéren*, az *Optimistákon* s a húsz-harmincas évek esszéisztikáján és naplóirodalmán át a zágrábi *Republika* 1947-es évfolyamában Lukácsról írt kisismertetőig, onnan pedig e terjedelmes, a Lukács-pör anatómiáját feltáró nagy vitairatig... Amelyben Sinkó továbbra is hű marad e mély és tartós, bár időnként kontroverz kötődés negyedszázados múltjához: erőteljesen affirmál, de közel sem kritikátlan tanítványi apologetizmussal; Lőrinc Péter vonatkozó Lukács-minősítéséről például megállapítja:

„A Lukács ellen felhozott érvek túlnyomórészt annyira a bevádolás jellegét viselik magukon, hogy Lőrinc Péter, pszichológiailag érthető módon, helyenként abba a hibába esik, Lukács támadóival szemben addig ragadtatja magát, hogy Lukácsról mint »a legnagyobb élő esztétáról« beszél.”

Ellentétben Lőrincel, Sinkó nem a *vita*, hanem a „*vita*” és a *per* terminusát használja, s szerepről, szereposztásról és szerepjátszásról értekezik. S teszi ezt azzal a nyilvánvaló polémikusai jártassággal, szemléleti és módszertani-stilisztikai gyakorlattal, amelyre egyebek közt egy évvel azelőtt, 1949 őszén a Rajk-pör anatómiájának a föltárásával is szert tett.⁶ Jól fölismervén és ízeire szedve a „csapnivalóan rossz, botrányos színi előadás” *politikai* változatát, Sinkó most könnyen von párhuzamot közte és az *irodalmi színjáték* között:

„A »vita«, minden vita úgy folyik, hogy mindenki félszemmel a *felsőbb hatóságra* néz, mely élet és halál ura és melynek a megelégedése mindennél és mindenkinél, legközelebbi, legjobb, leghűbb elvtársnak igazánál — és fejénél is — fontosabb. Csak azért, hogy a felsőbb hatóság — mely természetesen Magyarországon nem a *magyar* pártvezetőség — ne gyanúsítson esetleg rokonszenvet a kegyvesztett vádlottal szemben, az ilyen pusztá gyanúba keveredés veszedelmének elhárítása érdekében mindenki siet odaállni az ügyész mellé s ha van, akit a vádlotthoz a tanítvány érzelmei és közös harcok emléke köt, — annak számára ez csak egy okkal több, hogy ne maradjon el azoktól, akik nyilvánosan szembefordulnak a vádlottal. Nincs más kötelező lojalitás, csak a lojalitás felfelé.”

Noha időközben, 1950. július—augusztusában megjelent már Lukács kikényszerített második önbírálata is, Sinkó a pörnek a fenti idézetben

⁶ Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem, avagy Escobár atya látványos feltámadása. Széjjegyzetek a budapesti pörnek nevezett csapnivalóan rossz, botrányos színi előadáshoz. (Részlet) — *Híd*, 1949. 10—11. sz. 533—547. p. U. e. *Republika*, 1949. 10—11. sz. 725—786. p. A teljes szöveget vö.: *Kísértet járja be Európát*. (Írások és előadások (1948—1951)). — Magyar Szó kiadása, Novi Sad, 1952., 62—131. p. Külön kiadásban is: Glas rada, Zagreb 1949.

körvonalazott szubjektív mechanizmusát csupán az első, még csak részben behódoló önkritikából s az ezt megelőző Rudas-, illetve az azt követő Fagyjev- és Révai-támadásból fejt ki.

Mialatt, érdekes módon, Rudással jóval kevesebbet foglalkozik, mint Révaival, vagyis saját egykori társával a *Ma*-szakadárak, illetve az *Internationale* c. folyóiratot létrehozó értelmiségiek köréből, s akit még az 1935-ös moszkvai naplóban is mint legjobb és pótolhatatlanul elvesztett barátot emleget... Rudas cikkét csak néhány főbb vonásában jellemzi — félmondatokat citál; egy-egy célzással felrója Lukács mozgalmi múltját; a nyílt denunciálás módszerével él; a pártbürokrácia felségjogát védelmezi az irodalom direktivisztikus „irányításában”; szovjetellenességet applikál áldozatára stb. —, a rudasi szerep egészét viszont immár a szarkazmus eszközével pellengérezi ki:

„... Rudas túlságos élvezettel, túlságosan temperamentumosan játszotta meg a kritikus rábizott szerepét. Lehetek, akik abban a hiszemben, abban a tévhitben ringatták magukat, hogy itt csak régi frakciós harcok emlékeként tovább élő személyes ellenséges indulat parazsa lobbant lángra s ennél fogva nem eléggé ijedtek meg”...

S a vitriolos polémia aztán épp e rudasi „mulasztásnak” a helyrehozását jelöli meg Fagyjev voltaképpeni szerepeként: ő meglehetősen későn avatkozik bele a „vitába”, csak akkor, amikor „tekintettel az ügy fontosságára, minden félreértés elkerülése végett jónak látták tudatára adni azoknak, akiket illet, hogy nem Rudas László az, aki elítéli Lukácsot, hanem Rudas László csak kifejezi a legfőbb hatóságnak, Moszkvának elégedetlenségét és felháborodását”...

Révai szerepének polemikus körvonalazásakor Sinkó mélyebbre hatol. A „vitát” megelőző, 1944-től nyomon követett Révai-írások és beszédek elemzésével — elsősorban az Ady- és Kossuth-tanulmány, valamint A magyar értelmiség útja és a Népi és polgári demokrácia vizsgálataival — minden kétséget kizáróan bizonyítja be, hogy Révai *ugyanazon* ideológiai, párttaktikai, értelmiség- és irodalompolitikai platformon állt az őáltala is bevádolt Lukács-kötet összeállása idején, mint — maga a perbe fogott szerző... Ezek alapján aztán joggal minősíti Révai szerepét képmutatónak:

„Vajon lehet-e (...) másnak minősíteni, mint durva képmutatásnak, ha Révai József 1950-ben a *Társadalmi Szemle* 3—4. számában nem a magyar kommunista pártot és saját magát, hanem — Lukács Györgyöt bírálja a népi demokrácia hamis felfogásáért? Az a Révai, aki, mint látjuk, 1946-ban a párt III. kongresszusán azt mondja a népi demokráciáról, hogy az »nem számolja fel, hanem bizonyos értelemben megerősíti a polgári életformát«, ez a Révai 1950-ben szemére veti Lukácsnak, hogy »hamis nézetei voltak a népi demokráciáról és e hamis nézetek szabták meg a népi demokrácia irodalmáról való elméletét«.

Es ennek az állításnak bizonyítására Révai citálja, mit ír Lukács 1946-ban — de nem citálja, hogy ugyanebben az évben ő maga is s az egész párt pontosan azt beszélt és írta, amit Lukács. Futólag megemlíti ugyan, hogy abban az időben »még a párt sem tisztázta teljesen a népi demokrá-

cia jellegét és fejlődési perspektíváit«, de ezt is csak azért teszi, hogy nagyobb valószínűséggel úgy tüntethesse fel Lukács nézeteit, mintha azok különböztek volna a pártétól.”

S képmutatónak — „*valóságos álarcosbálat rendező*”-nek — minősíti Sinkó azt a mozzanatot is Révai szerepében, hogy Rudas és Fagyjev után maga is „úgy tesz, mintha itt valami általános elméleti kérdést kellene tisztázni”... Azonban felfigyel polémikusunk egy olyan körülményre is, aminek háttéréről *akkor* természetszerűleg nem lehetett tudomása, de amit most *A Lukács-vita* s az előzményét képező dokumentumtár levelezésfejezete közvetlenül is bizonyít: Révai némiképpen más viszonyulást próbált tanúsítani a pör szenvedőalánya iránt, mint Rudas és Fagyjev. A *Társadalmi Szemlében* megjelent Révai-cikkéből ugyanis Sinkó jól és pontosan bontja ki e szerep árnyalati másságát — s Révainak ezzel kapcsolatos, önmagával, jobbik meggyőződésével való meg hasonlítását is:

„Révai, akinek az a szerep jutott, hogy Fagyjev útmutatása nyomán hivatalosan, a magyar párt nevében lezárja a vitát, megkísérelte, hogy il lendőbb és kulturáltabb hangon írjon, mint Rudas vagy Fagyjev. Helyenként az embernek valóssággal az a benyomása, hogy nagyon is kedve ellenére, kényszeredetten játszotta el ezt a szerepet.”

Lukács György, avagy az áldozat szerepét is kettősnek láttatja Sinkó. „A vádlottnak — akár úgynevezett népbíróság előtt áll, akár pedig úgynevezett vitának a középpontjában — magának kell önmagát lendülettel, a meggyőződés és az önmaga ellen való felháborodás minden külső jelével pofozgatni s lehetőleg úgy, hogy messze hallhatóan csattanjon” — jellemzi a konstrukciós pörök íratlan, de kötelező etikettjét, s Lukács első önkritikájának bevezető részét épp ezért dicséri, mert helyenként szembe-szembeszáll ezzel az udvari szertartással: védekezik is, ráolvassa Rudasra a személyes rosszindulatot és a ferdítéseket, másutt pedig „csak szimulálja a maga pofozását”... Vagyis, „Lukács nem olyan naiv, mint az Andersen-mesebeli inasgyerek, aki rá meri mondani a meztelen királyra, hogy meztelen. Ellenben el-elköveti azt a bűnt, hogy a meztelen királyra igen óvatosan azt mondja, hogy kissé hiányosan van felöltözve...”

Ezzel szemben az önkritikaszövegnek a szovjet kultúra és irodalom példaadó voltával és vezető szerepével kapcsolatos, kényszerű apológiáját Sinkó teljes fegyverletételnek, helyenként Lukács intelligenciájához is méltatlannak, egészében pedig „szomorú és lehangoló látvány”-nak minősíti.

Ha viszont *csak* ezt tenné, vagyis csupán és csakis a „vita” három fővádójának és vádlottjának szubjektív magatartását, támadás- és védekezésmódját tárná föl és leplezné le, akkor polémikusunk megmaradna a szimpla moralizmus szintjén, amely az emberi tetteket és magatartásformákat amúgy in abstracto, pusztán szubjektív motíváltságuk és egyedi megjelenésformájuk alapján ítéli meg. Sinkó vitairata azonban

pont azzal tárja fel az egész pör anatómiai mélyrétegét, a felszín alatt meghúzódó belső fenomenológiáját, hogy az áldozat és a végrehajtók „vitában” tanúsított magatartását szerves egységben vizsgálja a magyar társadalom két háború közötti és a második világháború alatti torz-történelmével, meg az MKP ebből eredő, kénytelen-kelletlen taktikájával és stratégiájával 1945 és 1948 között. S persze, a nemzetközi politika determináló tényezőivel is.

Magyarországi viszonylatban Sinkó mindenekelelt azt tartja sorsdöntőnek, hogy a KMP — sztálini/kominterni sugallatra — 1943 derekán feloszlatta önmagát éspedig abban a tévhitben, hogy ez siettetni fogja a népfrontpolitika érvényesülését és Magyarország kiválását a fasiszta táborból. Holott épp ellenkezőleg, ez is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar közigazgatás és hadsereg, sőt a széles néprétegek is még 1944 folyamán sem tudtak a fasizmussal való szakítás útjára lépni, s világháború így nemcsak hogy forradalmat nem hozott az országnak, de a „felszabadulás” is egyedül idegen hadsereg bevonulásával következett be, miközben a KMP létszáma száztiz tagra zsugorodott... Sinkó a korabeli pártvezetés tucatnyi dokumentumával bizonyítja, hogy ez az alapvető körülmény — „forradalom — forradalom nélkül, forradalmi hatalom nem forradalmi tömegek, hanem idegen nagyhatalom és hadserege akaratóból” — az alkalmazkodásnak, helyezkedésnek és kompromisszumoknak micsoda kontroverz párttaktikáját eredményezte 1945 és 1948 között, vagyis a lehetetlen körülményekhez való kényszerű „hozzásimulás” milyen lehetetlen feladatokat állított az új hatalom elé, kezdve az adott tulajdonjogi viszonyok méltánylásától egészen a tömegében jobboldali befolyású értelmiséggel szembeni viszonyulásig, meg a sztálini birodalommal való, kényszerűen kétlaki, „szemérmes” pakáltságig. Ami a vitáirat szerint együttvéve abban jutott jelképes kifejezésre, hogy a KMP 1946 őszén megtartott III. kongresszusán az SZK(b)P még csak nem is képviseltette magát, ellenben az olyan „exponált ellenforradalmi ideológus is, amilyen például Szekfü Gyula volt, az antiszemita magyar imperializmusnak ez a szellemi előharcosa, az új Magyarországnak nemcsak megtűrt relikviája, hanem a magyar köztársaság moszkvai nagykövete lehetett”...

Lukács megtörésének, már az első önkritikában bekövetkező főhajtásának Sinkó elsősorban épp azzal ad nemcsak hallgatolagos fölmentést, de tragikus árnyalást is, hogy kimutatja: az *Irodalom és demokrácia* írásai is ennek a lehetetlen körülményekhez lehetetlenül igazodó párttaktikának, közvetlenebbül pedig a párt akkori „simulékony” értelmiség- és irodalompolitikájának *hűséges szolgálatában* keletkeztek, hogy aztán a „fordulat” évével, a megváltozott taktikával egyszeriben „károsnak” minősüljenek... Méghozzá visszamenőleg is!

Nem pusztán a „vitában” részt vevő — a kiosztott szerepet jól-rosszul eljátszó — szereplők egyedi kvalitásaira, intellektuális és etikai mi-

nőségére világít rá tehát ez a terjedelmes vitairat, hanem arra a bel- és külpolitikai *rendszerre* is, amely végső soron a magyar feudo-kapitalizmus torz-történelmének s a monocentrikus Tájékoztató Iroda politikájának volt az eredménye.

„A »vitának« kétségkívül egyik érdekessége, hogy élénken megvilágítja azoknak a keleteurópai országoknak szellemi életét, melyeknek sorsát valójában nem a saját (...) kormánya intézi.

Másik érdekessége, hogy elárulta, milyen szellem uralkodik egy olyan kommunista pártban, melyet nem forradalom, hanem idegen hadsereg győzelme tett kormányzó párttá.

Harmadik érdekessége a »vitának« magukban az általa felvetett és meg nem oldott problémákban rejlik. (...) Ebben megakadályozza őket (...) a bürokratikus politikai rendszer...”

Igy hangzik a vitairat bevezető általánosítása, s ami a következő húsztartalmas oldalon terítékre kerül, az a „vita” pusztán személyi „érdekességein” túl épp ezeket az általános „érdekességeket” dokumentálja időtállóan s a korabeli jugoszláviai magyar irodalom és a délszláv irodalmak egyik legtermékenyebb polemikusát megillető szinten. Ennek hála, a sinkói záráskonklúzió napjainkig kiállta az idő próbáját:

„Ez a »vita«, amely nyilvánvalóan rendeleltre készült, hogy megtörjön minden ellenállást a könyörtelen szellemi despotizmussal szemben, leleplezte nemcsak a rezsimit (...), hanem leálcázta annak az emberhez nem méltó kultúra-ellenes állapotnak egész szellemi és erkölcsi nyomorát, amelynek a Tájékoztató Iroda szalonnyelve »a szocialista kultúra« elnevezést adja.”

3.

Irodalmi közgondolkodásunknak a negyvenes-ötvenes évek fordulóján Lőrinc Péter és Sinkó Ervin mellett kétségtelenül legkiemelkedőbb harmadik képviselője, *B. Szabó György* látszólag már csak a pör lezárulása után szól bele a famózus „vitába”.

Azért csak látszólag, mert a *Népoktatás* 1952. 4. számában induló tudománytörténeti cikksorozata⁷ voltaképpen a Tanárképző Főiskola Magyar Tanszékén elhangzó előadásainak írásos változata volt, a Lukács-vita cikkbeli kommentárja tehát nyilván jóval előbb is elhangzott már. Mégpedig a legjobb helyen: leendő magyartanáraink első évfolyamainak irodalomóráin...

Ez a hallgatóknak elmondott s a gyakorló pedagógusoknak íródott cikksorozat két ízben s két vonatkozásban tér ki a Lukács-pörrre.

Először a bevezetőben, s annak kapcsán, hogy nemcsak a két háború közötti idealisztikus, de a „fordulat éve” előtti s az utáni marxista irányultságú magyar kritikairódom *kritikai* alkalmazására hívja fel pedagógusainak figyelmét. „Előadókink másik része főleg az újabb magyar marxista irodalomtörténészek (Lukács, Szigeti stb.) 1948 közepéig meg-

⁷ A magyar irodalomtörténeti forrásművek szerepe és helye a tanításban I—VII. *Népoktatás*, Novi Sad, 1952. 4., 5., 7., 8., 9. és 11. sz; 1953. 2. sz.

jelent tanulmányai, cikkei és esszéi alapján és azok hatása alatt szerkeszti meg előadásait” — állapítja meg az inspektori minőségben terepet is járó főiskolai tanárunk, s a kritikai óvatosság szükségességét egyebek közt a Lukács-vita negatív példájával is sejteti:

„Ez az eljárás is többirányú veszélyt rejteget magában. A magyar irodalomtörténészek, kritikusok és esztéták írásaiban a szovjet irodalomelmélet hatása állandóan kifejezésre jut és a Lukács-féle vita érdekesen világította meg a kritika helyét a »felszabadult« magyar irodalomban.”

Másodízben a cikksorozat záradékában érinti B. Szabó a „vitát”, éspedig az 1945 utáni irodalomrevízió kapcsán. „Bár nincs módunkban, hogy ezt az »irodalom revíziót« teljes egészében áttekintsük és megismerjük, bizonyos, hogy a magyar irodalom »új« revíziója az önkényes-ségek, belemagyarázások és vulgarizálások végtelen sorát eredményezte már 1948-ig is” — konstatálja szerzőnk a cikksorozat bevezetőjében elhangzott intelemre is emlékeztetve, hogy aztán a Lukács-vita vonatkozó negatív tapasztalatát ezúttal kevésbé lakonikusan érintse:

„Az a vita pedig, amely Lukács *Irodalom és demokrácia* c. művével kapcsolatban zajlott le (...), teljes egészében feltárta a mai Magyarországon szellemi életében uralkodó fejlődési tendenciákat. A Szovjetszövetség ideológiai egyeduralma a tudományban, a marxista elvek bürokratikus értelmezése és elferdítése egyre világosabban utalnak a magyar tudományos élet mai válságaira. Az irodalomtudomány teljes egészében kifejezi ezt a válságot és magánviseli a marxista ideológia felületes értelmezésének minden káros és negatív következményét.”

Kritikusunk újabb reflexiói a Lukács-pörrel kapcsolatban 1955 júniusából valók.

Voltaképpen egy montázsesszé-vázlatról van szó, amelyet a szerző majd utolsó kötetének *Félbehagyott írások* c. fejezetébe szerkeszt be,⁸ s mint ilyen, csak halála után lát napvilágot.

A Rudas-, Fagyeyev-, Révai- és Lukács-idézetekből, frappáns tételcímekből és „ceruzasorokból” álló montázs gondolati íve az *Irodalom és demokrácia* „eretnokségétől” a könyv elleni ominózus támadásokon át Lukács első önkritikájáig terjed, s három tételt és egy záradékot tartalmaz.

Az első tétel a Pártköltészet c. Lukács-cikk híressé/hírhedtté váló „partizán-elméletét” s „eretnek” konklúzióját idézi, miszerint semmiféle „intézkedés” vagy „intézmény” vagy „irányítás” nem adhat új fejlődési irányt a művészetnek, hisz erre kizárólag az alkotóművészek képesek, persze nem függetlenül a társadalom alakulásától... A montázs szerzője az *Irodalom és demokrácia* ezen inkriminált gondolatsorához való saját — affirmatív — viszonyát egyetlen szónyi kommentár nélkül, pusztán az idézet elé tett beszédes tételcímmel fejezi ki: „feljegyzések egy »tévélygő« tévélygéseiről”...

A montázs második tétele a három eminens inkrimináló egy-egy vád-

⁸ 1955. június. In: *Éjszakák, hajnalok*. Forum, 1963., 209—212. p.

ját idézi. Rudas esetében azt, amely szerint Lukács az egyenlőtlen fejlődés törvényét a szovjet kultúrára is vonatkoztatja, s ily módon e kultúrát még nem tartja szocialistának... A Fagyjev-cikkből pedig azt idézi e tétel, hogy Lukács, úgymond, mindenütt és minden módon hallgatólagosan teszi túl magát a Szovjetunió kultúrtaapasztalatain... Végül Révaitól a párt irodalmi/művészeti vezető szerepének azt a zsdánovista apológiáját idézi itt B. Szabó, miszerint a nép nem hajlandó kész, „konfekciós” irodalmat vásárolni, hanem beleavatkozik magába az alkotómunkába is, megmondja az alkotóknak, hogy mit akar és hogyan akar, tehát igyekszik megnyerni az írókat, hogy műveiket a „nép testére szabják”, vagyis „mértékre készítsék”, s a párt vezetése, úgymond, végső fokon nem is jelent mást, mint hogy *kézbésíti* az alkotóknak a nép megrendeléseit... A montázs szerzője ezúttal is kommentár nélkül, csupán a beszédes/ironikus tételcímmel kommentál, azaz fejezi ki ezúttal negatív viszonyulását: „... a »*tévelygések*« *tévelygéseiről*”...

A harmadik — címével a tévelygő „megtérését” anticipáló — tételt az első Lukács-önkritika kényszerűen behódoló, a „*Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek!*” jelszóban tetőzött gondolatsornak idézése vezeti be, s ezt aztán, záradék formájában, „ceruzasorok” követik még három Lukács-idézetrel s hozzájuk fűzött megjegyzésekkel.

Az első (aláíratlan) idézet Lukács önkritikájából való, s a szovjet irodalommal szembeni hallgatólagos állásfoglalás „bűnének” kipellengérezését szolgálja a hozzá fűzött „ceruzasor” sugallatának segítségével: ha ez a hallgatás bűn, akkor mi van saját alkotói, művészi lelkiismeretünkkel? Ezzel szemben a második — szintén a lukácsi önkritikából vett — s a harmadik — az *Irodalom és demokrácia* első kiadásából való — idézet arra hivatott e tétel kontextusának egészében, hogy a Lukács-pörnek a magyar társadalom sajátosan hátrányos alakulástörténete általi determináltságát sugallja. A második idézet ugyanis azt az „önkritikus” lukácsi eufémiát tartalmazza, hogy a Magyarországon lejátszódó forradalmi átalakulás viszonylag békésen folyt le — amihez a „ceruzasor” eufémiát feloldó kommentárt fűz: „*tömören: nem szervezett forradalmi harc, hanem idegen felszabadító hadsereg!*” E tétel harmadik Lukács-idézete pedig a magyar társadalmi átalakulás jugoszláv ellenpéldáját tartalmazza: Jugoszláviában az államformák szervezen nőttek ki a felszabadulási harc teremtette, közvetlenül demokratikus cselekvési formákból... A „ceruzasor” kommentárja ehhez a történelmi előnyhöz a Tájékoztató Iroda Rezolúciójának képzetét társítja, amely, mint ismeretes, a tulajdon felszabadítási harcunkból kinövő, s nem valami „vezetésre predestinált” ország valamiféle „felszabadításának” eredményeként színre lépett államformánk történeti tényét enyhén szólva ignorálta. Következésképp, már Lukács könyvének második, inkriminált kiadásában sem szerepelhetett... B. Szabó tételzáró s egyúttal az

egész montázsesszé-vázlatot is lezáró „ceruzasora” mindezt lakonikusan bár, de mégis egyértelműen sejteti:

„Lukács könyvének második, javított kiadásában ez a gondolat már nem szerepel.

A tévelygő többé nem »tévelyeg« !?”

Hogy azonban évek múltán kénytelen-kelletlen mégiscsak *ezt* teszi, vagyis akarata ellenére továbbra is „tévelyeg”: erről szól B. Szabó György egyetemi jegyzetének a magyar irodalomtudomány felszabadulás utáni történetét vázoló fejezete.⁹

E tudománytörténeti áttekintés ugyanis — amely immár nem a Tanárképző Főiskolán, hanem az újvidéki Bölcsészettudományi Kar induló Magyar Tanszékén, az 1959—60-as tanévben hangzott el első ízben — behatóan foglalkozik Lukács György alapozó, majd irodalompolitikai okok miatt meg-megtörő szerepével is a magyar irodalomtudomány 1945 utáni új szakaszában. Miközben, természetesen, érinti a Lukács-pört és vonatkozó következményeit is.

B. Szabó az ezzel kapcsolatos kiindulópontját már tankönyve bevezetőjében rögzíti:¹⁰ A magyar irodalomtörténet revíziója című, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alakuló ülésén elhangzott, s a *Forum* 1948. novemberi számában megjelent elnöki székfoglalójában Lukács megalapozta a magyar irodalom egész történetének marxista átértelmezését, ám szempontjainak részletes kidolgozására és következetes alkalmazására az azóta elmúlt évtizedben, vagyis az ötvenes években nem kerülhetett sor. Az egyetemi jegyzet idézett tudománytörténeti fejezete aztán azt is feltárja, hogy miért nem.

Schöpflin Gyula 1955-ös, az MKP 1945—1950 közötti útjáról szóló tanulmányára alapozva B. Szabó ugyanis felidézi azokat a bel- és külpolitikai körülményeket, amelyek a Lukács-pört megelőzték és végső soron kiváltották: a fasizálódott Magyarországon a második világháború idején nem alakult ki komoly ellenállási mozgalom, s a magyar társadalom népi rétegei is többé-kevésbé passzívan várták a háború befejezését, miközben az illegalitásba vonult pártvezetők még a német bevonulás után is főképp az óvatos önfenntartásra koncentráltak; a szovjet megszállást követően pedig az elenyésző káderrel hatalomra törekvő legális MKP nem folytathatott nyílt szovjetbarát politikát, ellenkezőleg — a szovjet hatóságok tudtával és hozzájárulásával —, tudatosan mellőzte a Szovjetunióval való kapcsolatokat s inkább a francia és jugoszláv ellenállási mozgalmakat, a spanyol polgárháborút s a nyugati marxizmus eredményeit állította mintaképül . . .

Ilyen viszonyok között Lukács személye hasznos propagandát jelentett a párt számára: a külföldi kongresszusokon való részvétele, német, francia és más nyelvekre fordított művei emelték a kommunizmus ma-

⁹ A régi magyar irodalom. I. rész. Noviszád, 1960., 107—121. p.

¹⁰ Uo. 1—3. p.

gyarországi szellemi presztizsét; ezek az általános-társadalmi szempontból hátrányos, személyileg viszont kétségtelenül előnyös, mert viszonylag tág szellemi mozgásteret biztosító körülmények tették lehetővé a Lukács-iskola konstituálódását is: „A szellemi élet területén a legjelentősebb csoportosulás a »Lukács-iskola« kialakulása volt. Lukács György igen nagy hatással volt a fiatal intellektuelekre — írókra, egyetemi hallgatókra —, egyetemi katedrája középpontja lett annak a szellemi erjedésnek, amely a marxi kritika terén megindult” — idézi B. Szabó a Schöpflin-tanulmányt, s ugyanannak segítségével érzékelteti a megrendezett „Lukács-vita” következményét is: az „önkritika” révén Lukács egy időre a felszínen maradt ugyan, ám minden befolyás nélkül, s időről időre újabb támadásoknak kitéve, a körülötte kialakult iskola viszont „szektának” minősült s egykori tagjai — jól bevált sztálinista recept szerint — arra kényszerültek, hogy maguk ítéljék el leghevesebben a Mester „bűneit” . . .

B. Szabó — Bóka László tudománytörténeti áttekintése alapján — utal ugyan arra, hogy 1955-ben sor kerül Lukács nyilvános rehabilitálására, legalábbis a magyar irodalomtudományban, ahol A magyar irodalomtörténet revíziója című, 1948-as Lukács-alapvetés átmenetileg ismét hivatalos iránymutató lesz az irodalomtörténeti kutatásban . . . Az 1955-ös Bóka-tanulmánynak ezt az afirmatív/rehabilitáló tételét azonban az 1959—60-as B. Szabó-jegyzet nyomban és polemikusan ellenpontozza is:

„A felszabadulás utáni magyar szellemi élet jellegzetes tünetével állunk szemben: Lukács 1949 nyarán kegyvesztett személy lett — 1955-ben pedig Bóka a fenti elismerő sorokat írja Lukács György 1948-ban elhangzott székfoglalójáról (. . .) S önkéntelenül is felmerül az a gondolat, hogyan fogalmazta volna meg Bóka ezt a beszámolóját egy évvel később, mondjuk 1956 decemberében, tehát az 1956-os októberi események után, amikor a Lukács-elleni hajsza újra feléledt, de ezúttal még durvább és kegyetlenebb formában: az egykori Lukács-tanítvány, a legbuzgóbb, a kultuszministerhelyettesé lett Szigeti József cikkei Lukács egész életműve ellen irányultak és céljuk Lukács megsemmisítése volt.”

A „Lukács-vita” negatív utóéletét is érintő B. Szabó ekkori — 1959—60-ban megfogalmazott — végső konklúziója azonban mégsem pesszimista. Ellenkezőleg, olyan derűlátó prognózis formáját ölti, amelyet azóta, szerencsére, teljes mértékben igazolt az idő:

„Maradandóak Lukács érdemei a magyar irodalomtudomány és marxista-leninista alapokon álló esztétika megeremtésében; útmutató volt: elveket adott, példát mutatott és műveket, amelyek ösztönző hatással voltak és lesznek az irodalomtudomány és az esztétika művelőire, Magyarországon is, tekintet nélkül arra, hogy a politikai helyzet »előírja« e majd és indokolttá teszi-e Lukács életművének a megbecsülését vagy újabb meghurcoltatást és hajsztát lát elő.”

Révai József a maga periratában dühösen ront rá a „nyilvános vita” külföldi kommentátoraira, megállapítva, hogy „az imperialisták szövegíróik ezekkel az útszéles butaságaival felesleges vitatkozni”, de azért mégsem tartja szükségtelennak figyelmeztetni arra, hogy „Lukács elvtárs számára pedig tanulsággal szolgálhat, *kik védik, milyen indoklással és kikkel szemben?*”

S a szegény Lukács elvtárs, *következésképp*, a második, immár egészében hamuszórá és önostorozó „önbírálatában” le is vonja a megkövetelt tanulságot: őt külföldön kizárólag és csakis „az imperialista sajtókulák” védik, meg az „imperialista ellenforradalom csatlósai”, akik közül egy sem megy a szomszédba, „legyen akár a klerikális reakció, akár a titóizmus, a trockizmus, akár az »Amerika hangja« vagy a BBC önkéntes vagy megfizetett kiszolgálója” . . .

Negyedszázad múltán a korunkban nem túl könnyen s nem túl gyakran győzedelmeskedő történelmi igazság utólagos diadalának jóleső tudatában nyugtázhatjuk, hogy irodalmi gondolkodásunk korabeli eminens képviselői itt és akkor abba a táborba tartoztak, amelyet ott és akkor, Rákosi államgépezetében szőröstül-bőröstül az „imperialista ellenforradalom” táborának *kellett* nevezni. Végrehajtónak és áldozatnak egyaránt.

Hisz az elmúlt negyedszázad egyértelmű történelmi választ adott a kérdésre, *kik* védtek nálunk, *milyen* indoklással *s kikkel szemben* a Lukács-pör szenvedő alanyát.

Nyilvánvalón azok, akik nemcsak egyetlen perbe fogott tanulmánykötetet vagy egyetlen, már akkor is grandiózus gondolkodói életművet védtek, hanem közvetve vagy közvetlenül a szocializmusnak egy olyan virtuális, nemzeti/nemzetközi modelljét is, amelyet időközben *emberarcúnak* keresztelt a történő történelem.

Amiből *természetszerűleg* következik az is, hogy *milyen* indoklással és *kikkel* szemben is folytatták ezt az időközben történelmi igazolást nyert védelmet a jugoszláviai magyar irodalom akkori eminens képviselői is.